

Шевченко Світлана Вікторівна,
*старший викладач кафедри психології та
особистісного розвитку Навчально-наукового
інституту менеджменту та психології ДВНЗ
«Університет менеджменту освіти»*

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ДОВІРИ ДО СЕБЕ У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Анотація. У статті розкрито сутність понять «довіра» та «довіра до себе». Висвітлено процедуру та методи емпіричного дослідження особливостей розвитку довіри до себе у майбутніх психологів. Представлено комплекс психодіагностичних методик. Перша група методик дає можливість діагностувати ступінь довіри до себе у різних сферах життєдіяльності, зокрема професійній, компоненти міжособистісної довіри, ідентифікаційне позиціонування та оцінку намірів і наявних якостей майбутнього психолога. Друга група методик спрямована на вивчення особистісних детермінант (індивідуальних ресурсів, локусу контролю, самооцінки, самоствавлення, рефлексивності). Описано доцільність використання вибраного комплексу методик для вивчення особливостей розвитку довіри до себе у майбутніх психологів у процесі професійної підготовки.

Ключові слова: довіра до себе, майбутні психологи, діагностичний інструментарій для вивчення довіри до себе.

Шевченко Светлана Викторовна

МЕТОДИКА ИССЛЕДОВАНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ РАЗВИТИЯ ДОВЕРИЯ К СЕБЕ У БУДУЩИХ ПСИХОЛОГОВ

Аннотация. В статье раскрыта сущность понятий «доверие» и «доверие к себе». Освещены процедура и методы эмпирического исследования особенностей развития доверия к себе у будущих психологов. Представлен комплекс психодиагностических методик. Первая группа методик дает возможность диагностировать степень доверия к себе в разных сферах жизнедеятельности, в том числе профессиональной, компоненты межличностного доверия, идентификационное позиционирование и оценку намерений и качеств будущего психолога. Вторая группа методик направлена на изучение личностных детерминант (индивидуальных ресурсов, локуса контроля, самооценки, самоотношения, рефлексивности). Описана целесообразность использования выбранного комплекса методик для изучения особенностей развития доверия к себе у будущих психологов в процессе профессиональной подготовки.

Ключевые слова: доверие к себе, будущие психологи, диагностический инструментальный для изучения доверия к себе.

Svetlana Shevchenko

INSTRUMENTS TO INVESTIGATE PSYCHOLOGICAL FEATURES OF FUTURE PSYCHOLOGISTS' SELF-TRUST DEVELOPMENT

Abstract *The article reveals the essence of the concept of self-trust. The author discusses the procedure and methods of empirical research into the features of development of future psychologists' self-trust. A set of psychodiagnostic instruments includes two groups. The first group of instruments makes it possible to assess the degree of psychology students' self-trust in various areas of life, including professional activities, as well as to assess future psychologists' interpersonal trust components, identification positioning, intentions and qualities. The second group of instruments is aimed at studying future psychologists' personality characteristics (individual resources, control locus, self-esteem, self-attitudes and reflexivity). The author analyzes the usefulness of the proposed set of instruments for studying the features of development of future psychologists' self-trust during their professional training.*

Keywords: *self-trust, future psychologists, self-trust assessment instruments.*

Постановка проблеми

У процесі навчання у вищому навчальному закладі у студентів поступово формується стратегія майбутньої професійної діяльності, образ свого професійного майбутнього, психологічним виразом якого є уявлення не тільки про конкретні деталі професійної діяльності, а й про професійну кар'єру загалом. Важливим етапом становлення студента-психолога як майбутнього фахівця є розвиток необхідних професійно значущих якостей. У цьому сенсі умовою успішної кар'єри і динамічного розвитку особистості є вміння орієнтуватися в мінливій обстановці, переборювати раптові труднощі, виконувати непередбачувані завдання, ухвалювати нестандартні рішення.

Актуальність проблеми дослідження. Під час підготовки майбутніх психологів необхідно приділяти велику увагу розвиткові їхніх особистісних якостей, які є мірою прояву особистістю своєї сутності, своїх можливостей у конкретних умовах життя і діяльності. Однією з умов розвитку і саморозвитку особистості майбутнього фахівця є психологічна діагностика і самодіагностика, які покликані виконувати роль зворотного зв'язку в процесі розвитку особистості. Це дасть можливість перевірити ефективність взаємодії з урахуванням власних ресурсів і визначити завдання особистісного та професійного розвитку, способи їх вирішення.

Якщо на першому курсі психологічні проблеми пов'язані здебільшого з адаптацією у вищому навчальному закладі, то на старших курсах при зануренні в навчально-професійну діяльність, коли формується операціональна готовність до майбутньої професійної діяльності, ці проблеми зосереджені в особистісній сфері, оскільки на цьому етапі відбуваються зміни особистісної підструктури — формування «образу-Я» як суб'єкта професійної діяльності. У процесі навчання вирішуються суперечності між уявленням про професію та її реальним втіленням,

формується професійні навички. Тому уявлення про себе стає більш адекватним, що є важливою передумовою подальшого професійного самовизначення.

Аналіз основних досліджень та публікацій

Останнім часом проблема довіри знаходиться в центрі уваги психологів, соціологів та представників інших наук як у вітчизняній, так і в зарубіжній психології, довірі приділяється все більше уваги. У межах психологічної парадигми досліджуються передумови виникнення довіри до себе, до інших людей, до світу. Водночас немає єдиного визначення феномену довіри. Уперше в психології довіру до себе як порівняно самостійне внутрішньо особистісне явище було виділено Т. Скрипкіною²⁰. Розроблення проблеми довіри є першою спробою осмислення феномену довіри до себе, що трактується автором як двополосне ставлення-установка, спрямоване водночас і на світ, і на себе. Як зазначає дослідниця, «людина не може жити без довіри, без неї вона втрачає зв'язок зі світом, довіра виступає умовою розвитку, зміни самої людини, саме вона дає змогу ризикувати і випробовувати себе і свої можливості»¹⁹. У своїх наукових дослідженнях А. Купрейченко психологічно диференціювала й інтегрувала закономірності виникнення, функціонування і розвитку феноменів довіри і недовіри, визначила функції, структуру, динаміку, критерії виникнення довіри/недовіри, виділила різні види і форми довіри¹³.

Так, аналізуючи умови і чинники виникнення довіри, автор виділяє основні з них, зокрема, наявність значущої ситуації, яка характеризується невизначеністю, оптимістичне очікування суб'єкта щодо результату події, вразливість суб'єкта і залежність його від поведінки інших учасників взаємодії, добровільність взаємодії та відсутність контролю¹².

О. Фатхі,²² вивчаючи довіру як фактор підвищення адаптаційних можливостей в екстремальних ситуаціях, зазначає, що рівень вираженості і збалансованість довіри до себе й до інших є однією з важливих детермінант, що визначають адаптаційні можливості особистості в екстремальних ситуаціях. Автор зазначає, що збільшення міри довіри до себе може відбуватися за рахунок зниження довіри до світу, що призводить до трансформування особистісних характеристик у негативний бік, а також може сприяти гармонійному збільшенню міри довіри до світу, обумовлюючи розвиток особистості.

І. Терлянська зазначає, що «відсутність довіри дає про себе знати почуттям невпевненості в собі, у навколишньому світі, схильністю губитися, ховатися, тікати від проблем, зокрема в суїцид, або, навпаки, відстоювати свою думку через

²⁰ Скрипкина Т. П. Психология доверия / Т. П. Скрипкина. — М. : Ин-т психологии РАН, 2000. — 264 с.

¹⁹ Скрипкина Т. П. Доверие к себе как условие развития личности / Т. П. Скрипкина // Вопросы психологии. — 2001. — № 1. — С. 95–103.

¹³ Купрейченко А. Б. Психология доверия и недоверия / А. Б. Купрейченко. — М. : Ин-т психологии РАН, 2008. — 571 с.

¹² Купрейченко А. Б. Критерии доверия и недоверия личности другим людям / А. Б. Купрейченко, С. П. Табхарова // Психологический журнал. — 2007. — Т. 28, № 2. — С. 55–67.

²² Фатхи О. Г. Доверие как фактор повышения адаптационных возможностей в экстремальных ситуациях : автореф. дис. на соискание учен. степ. канд. психол. наук / О. Г. Фатхи. — Ростов н/Д, 2003. — 24 с.

прояв агресивності до оточуючих», що може вказувати на зниження життєстійкості особистості²¹.

Н. Єрмакова⁷ виявила, що в юнацькому віці довіра до себе залежить від ступеня вираженості самоприйняття, самоцінності і самоприхильності. Автором було визначено рівні розвитку довіри до себе у студентів юнацького віку, які виражені у високому узгодженому рівні довіри до себе, середньому неузгодженому рівні довіри до себе і низькому дезінтегрованому рівні довіри до себе. Дослідниця виявила закономірність, яка полягає в тому, що чим вищим є рівень самоприйняття, самоцінності і самоприхильності у студентів юнацького віку, тим більш злагодженим є рівень довіри до себе. Автор також визначила, що домінування середнього неузгодженого та низького дезінтегрованого рівнів призводить до негативної трансформації довіри до себе і може спричинити вікову кризу⁷.

Дослідження Є. Крищенко присвячено довірі до себе як умові становлення суб'єктності на етапі переходу зі школи до вузу. Етап закінчення школи і вступу до вузу пов'язаний зі зміною соціальної ситуації розвитку, що сприяє становленню позиції дорослості і виникнення справжньої суб'єктності. Зміна самоствавлення у студентів-першокурсників пов'язана зі зміною ціннісного ставлення до себе, яке виражається в збільшенні міри довіри до себе, що є визначальним у становленні справжньої суб'єктності¹¹.

Т. Пухарева, вивчаючи особливості довіри до себе й до інших у студентів юридичного факультету, порівняно зі студентами психологічного та економічного факультетів, виявила, що в професійному становленні осіб юнацького віку, які отримують комунікативні професії, формування довіри до себе й до інших забезпечує стійкість психологічної структури професійної діяльності особистості. У процесі дослідження автором було з'ясовано, що довіра до себе та до інших у студентів виступає механізмом, який визначає успішність особистісного і професійного розвитку, а також сприяє збереженню цілісності особистості та гармонізації взаємин особистості з самою собою, виступаючи при цьому істотним регулятором міжособистісних взаємин¹⁸.

У своєму дослідженні І. Антоненко зазначає, що основною функцією довіри є забезпечення ефективної діяльності, зокрема спільної. З одного боку, рівень довіри вказує на можливість діяльності взагалі, а з іншого боку, якщо рівень довіри достатній, це забезпечує саму діяльність¹.

²¹ Терелянская И. В. Доверие как составляющая социальной креативности подростков / И. В. Терелянская // Экспериментальная психология в России: традиции и перспективы ; под ред. В. А. Барабанщикова ; Рос. акад. наук, Ин-т психологии. — М., 2010. — С. 646–650.

⁷ Єрмакова Н. О. Психологічні особливості становлення довіри до себе в юнацькому віці : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Н. О. Єрмакова. — Київ, 2008. — 205 с.

¹¹ Крищенко Е. П. Доверие к себе как условие становления субъектности на этапе перехода из школы в вуз / Е. П. Крищенко // Доверие в социально-психологическом взаимодействии ; под ред. Т. П. Скрипкиной. — Ростов н/Д, 2006. — С. 114–142.

¹⁸ Пухарева Т. С. Особенности доверия к себе и к другому у студентов юридического факультета : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Т. С. Пухарева. — Ростов н/Д, 2011. — 160 с.

¹ Антоненко И. В. Доверие: социально-психологический феномен / И. В. Антоненко. — М. : Социум; ГУУ, 2004. — 320 с.

На думку А. Журавльова, феномен довіри належить до «категорії підвищеної складності», бо є «найтоншим психологічним явищем», що свідчить, насамперед, про надзвичайну складність його дослідження через високу динамічність та багатофакторну залежність^{8; 14}.

Отже, аналіз наукових праць, присвячених вивченню феномену довіри, показує, що останнім часом місцю та ролі довіри у вітчизняній і зарубіжній психології надається велике значення.

Постановка завдання. Отже, одним із важливих завдань, на нашу думку, є розроблення програми дослідження та ретельний підбір психодіагностичного інструментарію для вивчення особливостей розвитку довіри до себе у майбутніх психологів. Виходячи із актуальності проблеми та враховуючи складність її дослідження, для виконання поставлених завдань було розроблено програму «Дослідження особливостей розвитку довіри до себе у майбутніх психологів», реалізація якої передбачає застосування комплексу методів, адекватних предмету дослідження.

Мета статті — визначення і теоретичне обґрунтування комплексу методик для дослідження довіри до себе у майбутніх психологів.

Виклад основного матеріалу

З метою дослідження було використано поєднання строгоформалізованих і малоформалізованих засобів діагностики. Строгоформалізовані (об'єктивні) засоби діагностики дають змогу отримувати інформацію, за допомогою якої можна кількісно й якісно порівняти досліджуваних один з одним. Для них характерні регламентація, об'єктивізація і стандартизація процедури. Малоформалізовані (діалогічні) засоби діагностики допомагають досліджувати психічні явища, що слабо піддаються об'єктивізації або є мінливими за змістом. Строгоформалізовані і малоформалізовані засоби діагностики взаємно доповнюють один одного, а тому доцільно застосовувати їх поєднання¹⁷.

У ролі строгоформалізованих засобів діагностики в дослідженні використовувалися методи опитування, малоформалізовані засоби представлено методами спостереження і бесіди. Вибір бесіди як методу отримання інформації зумовлений можливістю безпосередньої взаємодії з випробовуваними. У цьому полягає перевага бесіди над іншими методами діагностики розвитку довіри до себе у майбутніх психологів. Вільне спілкування дає можливість випробовуваному самостійно вибирати форму і зміст відповідей на запропоновані питання, відмовлятися від відповідей на ті чи інші питання або від участі в бесіді. Під час

⁸ Журавлев А. Л. Структура и личностные детерминанты экономического самоотношения субъекта / А. Л. Журавлев, А. Б. Купрейченко // Психологический журнал. — 2008. — Т. 29, № 2. — С. 5–15.

¹⁴ Леонова И. Ю. Предикторы межличностного доверия / И. Ю. Леонова // Психология общения и доверия: теория и практика : сб. материалов Междунар. конф. (6–7 ноября 2014 г.) ; Ун-т рос. акад. образования МГУ ; под ред. Т. П. Скрипкиной. — М. : Ун-т РАО, 2014. — 777 с. — С. 212–215.

¹⁷ Осьодло В. І. Особливості психологічної діагностики суб'єкта професійної діяльності [Електронний ресурс] / В. І. Осьодло // Філософські та психологічні проблеми освіти. — Режим доступу : www.kpi.kharkov.ua/archive/Наукова_періодика/Tipuss/2012_1/Osyod.pdf. — Дата звернення: 9.11.2017. — Назва з екрана.

бесіди враховувалося, що якість отриманої інформації залежить від ступеня встановленого контакту з випробовуваними, надання їм можливості максимального самовираження, здатності бачити відповідність вербального і невербального проявів, уміння правильно формулювати і вчасно ставити запитання^{3; 5}.

Оскільки запитання є основним засобом для отримання інформації від випробовуваного, у процесі бесіди використовувалися запитання різних типів:

- відкриті, що дають змогу випробовуваному самостійно вибирати форму і засоби відповіді;
- закриті, що передбачають лаконічну відповідь;
- прямі, що передбачають безпосередню характеристику досліджуваної якості;
- непрямі, що дають змогу непрямі оцінювати певну властивість;
- проєктивні, що виявляють загальні установки особистості.

За рівнем інформації, яку ми намагалися отримати у процесі спілкування, бесіда передбачала складні, неоднозначні відповіді.

Методом, застосовуваним у процесі дослідження, є психологічні спостереження як цілеспрямоване й організоване сприйняття особливостей поведінки майбутніх психологів з подальшою реєстрацією даних^{3; 5}. Організуючи процес спостереження, ми дотримувалися принципу невтручання в перебіг подій і лише відслідковували їх зміни. Беззаперечним позитивом спостереження є отримання даних про реальну поведінку та взаємини, а обмеженість методу пов'язана щонайперше з трудомісткістю і неможливістю фіксації усіх змін, що відбуваються, а також суб'єктивністю в інтерпретації проявів. За характером взаємодії застосовувалося як внесене, так і не внесене спостереження. Найефективнішими для здійснення спостереження за перебігом процесу розвитку довіри до себе у майбутніх психологів є ситуації групової взаємодії. У них виявляються установки особистості і способи поведінки. До таких ситуацій належить участь майбутнього психолога в тренінговій роботі. Спостереження здійснювалося за допомогою реєстрації проявів таких критеріїв:

- здатність до постановки і досягнення цілей;
- готовність до сприйняття нового;
- відкритість, готовність до контактів;
- відповідальність і готовність до змін.

При інтерпретації результатів спостереження враховувалися можливі помилки спостереження:

- помилка, що складається з першого враження про випробовуваного щодо сприйняття й оцінювання його подальших проявів;
- гала-ефект (ефект ореола), що ґрунтується на узагальненні проодиноких вражень, що віддзеркалює упередженість спостерігача;

³ Бурлачук Л. Ф. Психодіагностика / Л. Ф. Бурлачук. – 2-е изд. — СПб. : Питер, 2011. — 384 с.

⁵ Еникеев М. И. Психологическая диагностика: стандартизированные тесты / М. И. Еникеев. — М. : Приор, 2003. — 288 с.

- помилка середньої тенденції (центральної тенденції), пов'язана зі схильністю орієнтуватися в оцінюванні людини на її типова, так звану середньостатистичну поведінку, а не на особливі, не властиві їй прояви, що відхиляються від звичних;
- логічні помилки (помилки кореляції), пов'язані з оцінюванням однієї ознаки на підставі іншої, проявленої зовні;
- помилки контрасту, спричинені схильністю спостерігача фіксувати особливості поведінки, протилежні стосовно власних;
- ефект поблажливості, виражений у схильності до позитивного оцінювання того, що відбувається.

Для глибшого вивчення феномену довіри до себе використано також метод тестування⁵. У таблиці подано батарею валідних та надійних психодіагностичних методик, що уможливили не лише збір кількісного й якісного дослідницького матеріалу, а й його подальше узагальнення, порівняння та виявлення провідних тенденцій (див. табл.).

Таблиця
Методики дослідження особливостей розвитку довіри до себе у майбутніх психологів

Предмет оцінювання	Методики дослідження
Ступінь довіри особистості до себе у різних сферах життєдіяльності, зокрема професійній	Рефлексивний опитувальник рівня довіри до себе (А. Купрейченко) ¹³
Оцінювання загальної довіри до людей і людства загалом	Методика «Віра в людей» (М. Розенберга) ⁹
Оцінювання трьох компонентів (передбачуваності, надійності та єдності (тотожності) міжособистісної довіри	Методика міжособистісної довіри (Р. Левицький, М. Стівенсон, Б. Банкер); Методика довіри/недовіри особистості собі, іншим людям, світу (А. Купрейченко) ^{9, 13}
Ідентифікаційне позиціонування майбутнього психолога	Тест ідентичність/маргіналізм (О. Єрмолаєва) ⁶
Оцінювання намірів і наявних якостей майбутнього психолога для успішної реалізації себе у професії	Тест «Діловий шанс» (О. Єрмолаєва) ⁶
Особистісні детермінанти	
Індивідуальні ресурси	Тест «Життєздатність дорослої людини» О. Махнач
Локус контролю	Опитувальник рівня суб'єктивного контролю (Є. Бажина, Є. Голинкіна, А. Еткінд)
Самооцінювання	Методика дослідження самооцінювання (С. Будассі)
Самоставлення	Методика вивчення довіри до себе (Н. Астаніна)
Рефлексивність	Методика оцінювання рефлексивності (А. Карпов)

Враховуючи складність і різноплановість розвитку довіри до себе, для вирішення дослідницьких завдань доцільно скористатися положеннями

⁵ Еникеев М. И. Психологическая диагностика: стандартизир. тесты / М. И. Еникеев. — М. : Приор, 2003. — 288 с.

¹³ Купрейченко А. Б. Психология доверия и недоверия / А. Б. Купрейченко. — М. : Ин-т психологии РАН, 2008. — 571 с.

⁹ Ильин Е. П. Психология доверия / Е. П. Ильин. — СПб. : Питер, 2013. — 288 с.

⁶ Ермолаева Е. П. Оценка реализации профессионала в системе «человек – профессия – общество» / Е. П. Ермолаева. — М. : Ин-т психологии РАН, 2011. — 176 с.

синергетики. Спираючись на ідеї синергетичного підходу і наукові дослідження психологів⁴, ми розкрили в теоретичному розділі змістову сутність феномену довіри до себе у майбутніх психологів для подальшого вивчення як емпіричного факту. Синергетичний підхід дає змогу не враховувати все різноманіття елементів, з яких складається система, але виділяти головні на цей момент самоорганізації системи, так звані параметри порядку. У синергетичному підході параметрами порядку позначають елементи, які є незалежними змінними, проте визначають зміст поведінки системи⁴. Аналіз наявного арсеналу діагностичних засобів вивчення довіри до себе показав, що вони не лише імпліцитно поєднані, а й фактично відображають різні її аспекти.

З метою поглибленого вивчення впливу майбутнього психолога на своє функціонування, що забезпечує реалізацію внутрішніх потенцій і досягнення життєвих цілей, додатково було проведено серію діагностичних методик, спрямованих на вивчення індивідуальних ресурсів, серед яких тест «Життєздатність дорослої людини»^{15; 16}.

Розробником тесту виокремлено шість компонентів життєздатності в структурі життєздатності людини (п'ять внутрішніх та один зовнішній): самоефективність, наполегливість, внутрішній локус контролю, подолання й адаптація, духовність та сімейні й соціальні взаємозв'язки. Сума значень показників за усіма шкалами є інтегральним показником життєздатності людини ПЖЛ. Опишемо стисло шкали тесту «Життєздатність дорослої людини».

Самоефективність (перша шкала СЕ) містить індивідуальні очікування й уявлення, віру у свою здатність мобілізувати мотивацію, когнітивні ресурси і дії для здійснення впливу на ту або іншу подію, адекватне самооцінювання, віру у свою ефективність. Наполегливість (друга шкала Н), як завзятість, живучість, визначає самодисципліну людини та її бажання продовжити боротьбу за відновлення балансу після впливу несприятливих факторів.

Внутрішній локус контролю (третья шкала ВЛК) пов'язаний зі сприйняттям людиною власної спроможності чинити вплив на оточення і події життя в майбутньому, з її вірою в те, що вона є автором, що вона відповідальна за все, що відбувається в її житті (J. Rotter), з оптимізмом щодо власної здатності знаходити позитивні рішення для самої себе та інших.

Подолання й адаптація (четверта шкала ПА). Подолання пов'язане з когнітивними і поведінковими стратегіями, що використовуються людиною для управління потребами в несприятливих умовах (S. Folkman, J. Moskowitz), тоді як адаптація є процесом пристосування до мінливих або несприятливих обставин; з упевненістю в тому, що вона може успішно впоратися з усіма

⁴ Горелов Н. А. Методология научных исследований : учебник и практикум для бакалаврата и магистратуры / Н. А. Горелов, Д. В. Круглов, О. Н. Кораблева. – 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Юрайт, 2017. — 365 с.

¹⁵ Махнач А. В. Жизнеспособность как междисциплинарное понятие / А. В. Махнач // Психологический журнал. — 2013. — Т. 34, № 5. — С. 84–98.

¹⁶ Махнач А. В. Личностные и поведенческие характеристики подростков как фактор их жизнеспособности и социальной адаптации / А. В. Махнач, А. И. Лактионова // Психологический журнал. — 2013. — Т. 34, № 5. — С. 69–84.

труднощами, несприятливими умовами; з використанням емоційно орієнтованих і практично спрямованих на вирішення проблем стратегій.

Духовність (сила духу, віра в екзистенціальний сенс життя) — п'ятий компонент життєздатності людини (п'ята шкала Д). Спрямований на оцінювання рівня духовного і морального розвитку людини.

Сімейні і соціальні взаємозв'язки (шоста шкала ССВ). Оцінює міжособистісні зв'язки як важливе джерело емоційної підтримки (водночас виступає своєрідним підґрунтям життєздатності, A. Greeff et al.), як здатність особистості використовувати сім'ю, соціальну і будь-яку зовнішню систему підтримки для подолання стресу.

Перші чотири шкали дають змогу оцінити рівень сформованості індивідуальних ресурсів особистості та їх внесок у потенціал життєздатності людини. П'ята шкала відображає духовну сутність людини, її екзистенцію. Шоста шкала оцінює соціальне і сімейне оточення, що сприяє життєздатності людини.

Для визначення рівня самооцінювання особистості використовується методика «Самооцінювання особистості» (С. Будассі)⁵. В основу дослідження покладено спосіб ранжування. Процедура дослідження має дві серії. Матеріал, з яким працюють досліджувані, — це надрукований на спеціальному бланку список слів, що характеризують окремі риси особистості. Кожний досліджуваний отримує такий бланк на початку дослідження.

Завдання першої серії: визначення уявлення майбутнього психолога про риси свого ідеалу, тобто «Я-ідеального». З цією метою слова, надруковані на бланку, досліджуваний має розмістити в порядку надання їм переваги.

Завдання другої серії: визначення уявлення майбутнього психолога про власні риси, тобто «Я-реального». Досліджуваному пропонують проранжувати надруковані на бланку слова з погляду на те, якою мірою ці риси є характерними, власне, для нього.

Мета опрацювання результатів — визначення зв'язку між ранговими оцінками рис особистості, які входять в уявлення «Я-реальне» та «Я-ідеальне». Міра зв'язку встановлюється за допомогою коефіцієнта рангової кореляції Ч. Спірмена. Оцінки від 1 до 20 пропонованих рис в обох рядах приймаються за їх ранги. Різниця рангів, що визначають місце тієї чи іншої риси особистості, дає можливість вирахувати коефіцієнт за формулою:

$$R_s = 1 - \frac{6 \sum_{i=1}^n d_i^2}{n(n^2 - 1)}$$

де n — число запропонованих рис особистості (20),

d — різниця номерів рангів.

⁵ Еникеев М. И. Психологическая диагностика: стандартизир. тесты / М. И. Еникеев. — М. : Приор, 2003. — 288 с.

Коефіцієнт рангової кореляції може бути в межах від -1 до +1. Якщо отриманий результат знаходиться в межах від -0,37 до +0,37, це означає нечітке та недиференційоване уявлення людини свого «Я-реального» і «Я-ідеального». Показник коефіцієнта від -1 до 0,1 свідчить про значний негативний зв'язок між «Я-реальним» та «Я-ідеальним», що відображає невідповідність або розбіжність між уявленням людини про те, якою їй потрібно бути, і те, якою вона є, за власними уявленнями, насправді. Ця невідповідність інтерпретується як занижена самооцінка. На нижчу за адекватну самооцінку вказує показник у межах від 0,1 до 0,3. Показник коефіцієнта рангової кореляції від 0,31 до 0,5 інтерпретується як адекватна самооцінка. Показник коефіцієнта від 0,51 до 0,7 вказує на вищу за середню самооцінку, а показник, вищий за 0,71, вказує на завищену самооцінку.

Для вивчення самоствавлення майбутніх психологів використовувалася «Методика вивчення довіри до себе», розроблена Н. Астаніною² (за методом семантичного диференціала), яка складається з 15 пунктів, кожен з яких містить твердження, представлені в трьох різних варіантах: у вигляді умовиводів, висновків, які становлять зміст когнітивного компонента довіри до себе; у вигляді опису емоційних переживань; у вигляді опису поведінки в значущих ситуаціях і ситуаціях невизначеності. Два останні варіанти тверджень співвідносяться з емоційним та конативним компонентами довіри до себе. Учасникам дослідження пропонується вибрати одне з тверджень, яке найбільше характеризує їхнє життя, потім оцінити ступінь упевненості у своєму виборі за трибальною шкалою або вибрати оцінку «нуль», якщо в їхньому житті однаково часто зустрічаються протилежні ситуації.

Загальний показник вираховується шляхом додавання балів за всіма твердженнями. Методика вивчає таку якість особистості, як самоствавлення, високий рівень розвитку якої вказує на ставлення до себе як до суб'єкта життєдіяльності, як до автора свого життя, який з повагою і симпатією ставиться до своєї особистості, не боїться невдач на шляху до мети, що дає змогу ризикувати, виходити за межі минулого досвіду і досягати поставлених цілей. Людина з високим показником довіри до себе вирізняється високою інтернальністю, тобто як основне джерело своєї активності і результатів своєї діяльності вона схильна розглядати саму себе; відчуттям цінності власної особистості і впевненістю в цінності свого «Я» для інших; відсутністю схильності до самозвинувачення і фіксації на негативних емоційних переживаннях з приводу своїх невдач².

Використання методики А. Карпова надає можливість оцінити рівень розвитку у майбутніх психологів основних видів рефлексії: ситуативної, ретроспективної та перспективної¹⁰. Методика базується на теоретичному

² Астаніна Н. Б. Методика изучения доверия к себе : опросник [Электронный ресурс] / Н. Б. Астаніна // Психологическая наука и образование : электронный журн. — Режим доступа : www.psyedu.ru / ISSN: 2074-5885 / <https://elibrary.ru/item.asp?id=15113790>. — Дата обращения: 09.11.2017. — Название с экрана.

¹⁰ Карпов А. В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики / А. В. Карпов // Психологический журнал. — 2003. — Т. 24, № 5. — С. 45–57.

конструкті А. Карпова, згідно з яким рефлексивність, як психічна властивість, є одним із аспектів такої інтегративної психічної реальності, як рефлексія в цілому. Двома іншими її модусами є рефлексія в її процесуальному аспекті та рефлексування як особливий психічний стан, тому методика враховує і рефлексивність як психічну властивість, і рефлексію як процес, і рефлексування як психічний стан. Крім того, оскільки, залежно від спрямованості, виділяють два типи рефлексивності — інтрапсихічну й інтерпсихічну, перший тип співвідноситься з рефлексивністю як здатністю до самосприйняття змісту власної психіки і його аналізу, другий — зі здатністю до розуміння психіки інших, то загальна властивість рефлексивності має обидва типи, а рівень її розвитку є похідним від них одночасно. Ще одна особливість методики полягає у тому, що в ній враховуються три головних види рефлексії за «часовою» ознакою: ситуативна, ретроспективна і перспективна¹⁰.

Локалізацію контролю над значущими для майбутніх психологів подіями досліджено за допомогою методики «Рівень суб'єктивного контролю» Дж. Роттера (адаптація Є. Бажин, С. Голинкіна, А. Еткінд)⁵. Локус контролю визначає якість особистості, яка характеризує схильність людини до приписування відповідальності за результати своєї діяльності власним здібностям та зусиллям або зовнішнім чинникам. Люди з перевагою інтернального локусу контролю більш упевнені в собі, покладаються на свій вибір в ухваленні рішень, орієнтовані на успіх, більш незалежні, спокійні та позитивні, а отже, більше довіряють собі та є більш конформними. У цій методиці розробники запропонували виділити такі субшкали: контроль у ситуаціях досягнення, у ситуаціях невдачі, у галузі професійних і сімейних взаємин та здоров'я⁵.

Загалом, указані методики дають можливість діагностувати рівень розвитку довіри до себе у майбутніх психологів та аналізувати взаємозв'язок між рівнем вираженості складових довіри до себе та іншими отриманими показниками, які можуть опосередковувати такий зв'язок. Використання зазначених методик допоможе більш повно розкрити психологічні особливості розвитку довіри до себе у майбутніх психологів на етапі професійної підготовки.

Висновки

У сучасних психологічних дослідженнях простежується тенденція до пошуку психологічних феноменів, які б сприяли оптимальному функціонуванню людини в соціумі, досягненню більш успішних результатів у діяльності і розкритті внутрішніх ресурсів та життєстійкості особистості.

¹⁰ Карпов А. В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики / А. В. Карпов // Психологический журнал. — 2003. — Т. 24, № 5. — С. 45–57.

⁵ Еникеев М. И. Психологическая диагностика: стандартизированные тесты / М. И. Еникеев. — М.: Приор, 2003. — 288 с.

Одною з таких найважливіших координат на життєвому шляху людини виступає довіра до себе, яка стосується всіх видів свідомості, взаємодії, поведінки, діяльності, спрямованості особистості і життя в цілому.

Довіра до себе — це рефлексивний феномен особистості, що дає змогу людині мати певну ціннісну (упереджену) позицію стосовно самої себе і, виходячи з цієї позиції, будувати власну життєву стратегію.

Довіру до себе складно виміряти емпірично, воно проявляється в незліченних вчинках людини, передусім, у тих, які відповідають ціннісним уявленням людини про себе і не вступають з ними в суперечності.

Аналіз наявного арсеналу діагностичних засобів вивчення довіри до себе показав, що вони не лише імпліцитно поєднані, а й фактично відображають різні її аспекти. Вивчення довіри до себе здійснюється за допомогою розробленої програми «Дослідження психологічних особливостей розвитку довіри до себе у майбутніх психологів», що має ряд тестових методик.

Перша група методик дає можливість діагностувати ступінь довіри до себе у різних сферах життєдіяльності, зокрема професійній, компоненти міжособистісної довіри, ідентифікаційне позиціонування та оцінювання намірів і наявних якостей майбутнього психолога.

Друга група методик спрямована на вивчення особистісних детермінант (це, зокрема, індивідуальні ресурси, локус контролю, самооцінка, самоствавлення, рефлексивність). Описано доцільність використання вибраного комплексу методик для вивчення особливостей розвитку довіри до себе у майбутніх психологів у процесі професійної підготовки.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі

Подальше дослідження окресленої проблеми передбачає збір кількісного й якісного дослідницького матеріалу, його узагальнення, порівняння та виявлення провідних тенденцій щодо розвитку довіри до себе у майбутніх психологів на етапі професійного навчання.

Список використаних джерел

1. Антоненко И. В. Доверие: социально-психологический феномен / И. В. Антоненко. — М. : Социум; ГУУ, 2004. — 320 с.
2. Астанина Н. Б. Методика изучения доверия к себе : опросник [Электронный ресурс] / Н. Б. Астанина // Психологическая наука и образование : электронный журн. — Режим доступа : www.psyedu.ru / ISSN: 2074-5885 / <https://elibrary.ru/item.asp?id=15113790>. — Дата обращения: 09.11.2017. — Название с экрана.
3. Бурлачук Л. Ф. Психодиагностика / Л. Ф. Бурлачук. — 2-е изд. — СПб. : Питер, 2011. — 384 с.
4. Горелов Н. А. Методология научных исследований : учебник и практикум для бакалаврата и магистратуры / Н. А. Горелов, Д. В. Круглов, О. Н. Кораблева. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Изд-во Юрайт, 2017. — 365 с.

5. Еникеев М. И. Психологическая диагностика: стандартизир. тесты / М. И. Еникеев. — М. : Приор, 2003. — 288 с.
6. Ермолаева Е. П. Оценка реализации профессионала в системе «человек – профессия – общество» / Е. П. Ермолаева. — М. : Ин-т психологии РАН, 2011. — 176 с.
7. Єрмакова Н. О. Психологічні особливості становлення довіри до себе в юнацькому віці : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Н. О. Єрмакова. — Київ, 2008. — 205 с.
8. Журавлев А. Л. Структура и личностные детерминанты экономического самоотношения субъекта / А. Л. Журавлев, А. Б. Купрейченко // Психологический журнал. — 2008. — Т. 29, № 2. — С. 5–15.
9. Ильин Е. П. Психология доверия / Е. П. Ильин. — СПб. : Питер, 2013. — 288 с.
10. Карпов А. В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики / А. В. Карпов // Психологический журнал. — 2003. — Т. 24, № 5. — С. 45–57.
11. Крищенко Е. П. Доверие к себе как условие становления субъектности на этапе перехода из школы в вуз / Е. П. Крищенко // Доверие в социально-психологическом взаимодействии ; под ред. Т. П. Скрипкиной. Ростов н/Д, 2006. — С. 114–142.
12. Купрейченко А. Б. Критерии доверия и недоверия личности другим людям / А. Б. Купрейченко, С. П. Табхарова // Психологический журнал. — 2007. — Т. 28, № 2. — С. 55–67.
13. Купрейченко А. Б. Психология доверия и недоверия / А. Б. Купрейченко. — М. : Ин-т психологии РАН, 2008. — 571 с.
14. Леонова И. Ю. Предикторы межличностного доверия / И. Ю. Леонова // Психология общения и доверия: теория и практика : сб. материалов Междунар. конф. (6–7 ноября 2014 г.); Ун-т рос. акад. образования МГУ ; под ред. Т. П. Скрипкиной. — М. : Ун-т РАО, 2014. — 777 с. — С. 212–215.
15. Махнач А. В. Жизнеспособность как междисциплинарное понятие / А. В. Махнач // Психологический журнал. — 2013. — Т. 34, № 5. — С. 84–98.
16. Махнач А. В. Личностные и поведенческие характеристики подростков как фактор их жизнеспособности и социальной адаптации / А. В. Махнач, А. И. Лактионова // Психологический журнал. — 2013. — Т. 34, № 5. — С. 69–84.
17. Осьодло В. І. Особливості психологічної діагностики суб'єкта професійної діяльності [Електронний ресурс] / В. І. Осьодло // Філософські та психологічні проблеми освіти. — Режим доступу : www.kpi.kharkov.ua/archive/Наукова_періодика/Tipuss/2012_1/Osyod.pdf. — Дата звернення: 09.11.2017. — Назва з екрана.
18. Пухарева Т. С. Особенности доверия к себе и к другому у студентов юридического факультета : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Т. С. Пухарева. — Ростов н/Д, 2011. — 160 с.

19. Скрипкина Т. П. Доверие к себе как условие развития личности / Т. П. Скрипкина // Вопросы психологии. — 2001. — № 1. — С. 95–103.

20. Скрипкина Т. П. Психология доверия / Т. П. Скрипкина. — М. : Ин-т психологии РАН, 2000. — 264 с.

21. Терелянская И. В. Доверие как составляющая социальной креативности подростков / И. В. Терелянская // Экспериментальная психология в России: традиции и перспективы ; под ред. В. А. Барабанщикова ; Рос. акад. наук, Ин-т психологии. — М., 2010. — С. 646–650.

22. Фатхи О. Г. Доверие как фактор повышения адаптационных возможностей в экстремальных ситуациях : автореф. дис. на соискание учен. степ. канд. психол. наук / О. Г. Фатхи. — Ростов н/Д, 2003. — 24 с.

Svetlana Shevchenko

**INSTRUMENTS TO INVESTIGATE PSYCHOLOGICAL FEATURES
OF FUTURE PSYCHOLOGISTS' SELF-TRUST DEVELOPMENT**

Contemporary psychological studies focus on searching for psychological phenomena that would improve social functioning of a person by making them more proficient because of the better use of their internal resources and viability. One of the such important phenomena is individual's self-trust, which relates to all types of the individual's consciousness, interactions, behaviors, activities and life orientations in general. It is difficult to measure self-trust empirically, as it manifests itself in innumerable human actions, especially in those that agree with individuals' values and self-perceptions. An analysis of the existing arsenal of self-trust research and diagnostic instruments has shown that they are not only implicitly combined but reflect different aspects of self-trust.

The article describes the procedure and methods to empirically study the distinctive characteristics of the development of future psychologists' self-trust. The author presents a set of self-trust assessment instruments, which is made of two groups of tools. The first group of tools makes it possible to assess the degree of future psychologists' self-trust in various areas of their life, including professional activities, as well as the components of future psychologists' interpersonal trust, identification positions and personal intentions and qualities. The second group of tools aims at studying future psychologists' personal determinants (individual resources, locus of control, self-esteem, self-adaptation and reflexivity). The author analyzes the usefulness of the presented set of instruments for studying the characteristics of the development of future psychologists' self-trust during their professional training.

Further research into future psychologists' self-trust may focus on collecting quantitative and qualitative research data with their generalization and comparison, followed by the identification of trends in the development of future psychologists' self-trust during their professional training.